

اسلام و تغذیه با شیر مادر

یداله زاهد پاشا (MD)^{۱*}، ارمیا زاهد پاشا (MD)^۲، مهرانگیز بالغی (BSc)^۳

۱- مرکز تحقیقات بیماریهای غیر واگیر کودکان امیرکلا، دانشگاه علوم پزشکی بابل

۲- دانشگاه آزاد اسلامی تهران

۳- دانشگاه علوم پزشکی بابل

دریافت: ۹۱/۶/۲۹، اصلاح: ۹۱/۸/۱۷، پذیرش: ۹۱/۹/۱

خلاصه

سابقه و هدف: شیر مادر از نظر مواد غذایی و ایمنی بخش برای نوزادان ایده آل است. حضرت رسول اکرم (ص) فرمود: «لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ» یعنی برای کودک هیچ شیری بهتر از شیر مادرش نیست. این مطالعه به منظور بررسی اهمیت شیر مادر از دیدگاه اسلام انجام شده است.

روش کار: این مطالعه با گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه ای از منابع معتبر قرآنی کتاب و سنت، قرآن کریم و سایر منابع فقه جهت جمع آوری روایات و احکام در رابطه با اهمیت شیر مادر و مقایسه آن با دانسته های امروزی انجام شده است.

یافته ها: قرآن کریم به شروع تغذیه با شیر مادر و تداوم آن تا ۲۴ ماه در آیه ۲۳۳ سوره بقره، آیه ۱۵ سوره احقاف، آیه ۱۴ سوره لقمان، آیه ۲۳ سوره نساء، آیه ۶ سوره طلاق، آیه ۲ سوره حج، آیه ۷ سوره قصص، آیه ۱۲ سوره قصص و احادیث دیگر تأکید کرده است.

نتیجه گیری: نتایج مطالعه نشان داد که ۱۴۰۰ سال پیش دین مبین اسلام بر تغذیه با شیر مادر بعنوان بهترین منبع تغذیه تأکید نموده است.

واژه های کلیدی: شیر مادر، اسلام، قرآن.

مقدمه

شیر مادر از نظر مواد غذایی و ایمنی بخشی یک غذای ایده آل برای نوزادان می باشد (۱و۲). متجاوز از ۱۴ قرن است که در منابع و آموزش های اسلامی با جامع ترین و زیباترین انگیزش ها نکات مهمی در باره شیر مادر در قالب توصیه ها و آموزش مطرح شده است. قرآن کریم که مهم ترین و اساسی ترین منبع و در حقیقت قانون اساسی اسلام است، در آیات متعدد و مستقیماً در باره اهمیت شیر مادر تأکید نموده است. مهمترین این آیات، آیه ۲۳۳ سوره بقره در خصوص شیر مادر می باشد (۳). «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِيمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ». مادران باید دو سال کامل فرزندان خود را شیر دهند، البته آن کسی که می خواهد شیردهی را کامل کند. حتی الامکان این هدیه پر برکت نباید از هیچ نوزادی دریغ گردد، زیرا امیرالمومنین (ع) می فرماید (۴): «مَا مِنْ لَبَنٍ رُضِعَ بِهِ الصَّبِيُّ أَكْثَمَ بَرَكَةً عَلَيْهِ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ» هیچ شیری برای کودک پربرکت تر از شیر مادر نیست. حضرت رسول اکرم (ص) فرمود: «لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ

أُمِّهِ» یعنی برای کودک هیچ شیری بهتر از شیر مادرش نیست. کامل ترین بیان در اهمیت تغذیه کودک با شیر مادر (بخصوص مادر خودش) را در بر دارد که می توان براساس یافته های علمی روز به تفسیر علمی این کلام مبارک و ورزید (۴). تقریباً سالانه ۴ میلیون نوزاد و اکثراً در کشورهای در حال توسعه فوت می نمایند و یک مطالعه گزارش نمود که تغذیه انحصاری با شیر مادر در ۶ ماه اول و تداوم آن تا یکسالگی ممکن است سالانه از مرگ ۱/۳ میلیون شیرخوار بکاهد (۵). در قرآن کریم نیز حداقل ۸ بار به اهمیت شیر مادر اشاره شده است (۱۲-۶). از مضمون این آیه، «يَوْمَ تَرَوْنها تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا...» (۱۰). هم آغوشی شیرخوار و مادرش استنباط می شود. امروزه بحث هم اتاقی مادر و کودک یا به اصطلاح Rooming in مورد تأکید است، تا کودک را پس از ولادت از مادر جدا ن سازند و در همان اتاق نزدیک مادر قرار دهند (۱۴و۱۳). شکل تکامل یافته هم اتاقی، هم آغوشی است. تماس هرچه نزدیک تر مادر و شیرخوار، لمس بدن، بوییدن، نگاه کردن و فکر کردن به کودک توسط مادر در افزایش ترشح پرولاکتین و آکسی توسین نقش دارد (۱۰). تغذیه با شیر مادر در ساعت اول تولد بوسیله سازمان جهانی بهداشت نیز در قدم چهارم اقدام ۱۰ گانه توفیق تغذیه با شیر مادر در بیمارستان دوستدار کودک مورد تأکید

* مسئول مقاله:

آدرس: بابل بیمارستان کودکان امیرکلا، تلفن: ۵-۳۳۴۲۱۵۱-۰۱۱۱

e-mail: yzpusha@yahoo.com

مادرم ارزانی داشتی سپاس بگزارم و کارهای شایسته‌ای کنم که آن را بپسندی، و زاد و رود مرا نیز به صلاح آور، من به درگاه تو توبه کرده‌ام و من از مسلمانانم.

ج) آیه ۱۴ سوره لقمان

وَصَيَّنَّا الْإِنْسَانَ بِإِلَادِهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ (۷)

و انسان را در حق پدر و مادرش سفارش کردیم که مادرش او را با ضعف روزافزون، آبستن بوده است، [و شیر دادن] و از شیر گرفتن او دو سال به طول انجامیده، برای من و پدر و مادرش سپاس بگزار که سیر و سرانجام به سوی من است.

د) آیه ۶ سوره الطلاق

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تَضَارُوهُنَّ لِيُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَارْتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَأَنْتُمْ بِبَيْنِكُمْ بِمَعْرِفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فِستَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى (۹)

زنان را در همانجا که خود سکن دارند، در حد وسعتان سکن دهید، و به آنان زبان مرسانید که عرصه را بر آنان تنگ نگیرید، و اگر [مطلقات] باردار باشند، خرجشان را بدهید تا آنکه وضع حمل کنند، و اگر برای شما [نوزاد را] شیر دادند، پس اجرتشان را بپردازید، و در میان خود به نیکی رایزنی کنید، و اگر به توافق نرسیدید [زن] دیگری او را شیر دهد.

و) آیه ۲ سوره الحج

يَوْمَ تَرَوْهَا تَدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ (۱۰).

روزی که آن را ببینید هر زنی که در حال شیر دادن است، آن را که به او شیر می‌دهد به کلّی از یاد می‌برد و هر زن بارداری بار خود را می‌نهد و مردم را مست بینی در حالی که مست نیستند بلکه عذاب خدا سخت است.

و) آیه ۷ سوره القصص

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفَتْ عَلَيْهِ فَلَاخِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَٰكِنَّا نَخَافِي وَلََّا تَخْزِي نَا رَأُودُهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۱).

و به مادر موسی وحی کردیم که او را شیر ده و چون بر او بیمناک شدی او را در نیل بینداز و مترس و اندوه مدار که ما او را به تو باز می‌گردانیم و از [زمره] پیمبران قرار می‌دهیم.

و) آیه ۱۲ سوره القصص

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلٍ يَنَّتِي يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ (۱۲)

و از پیش شیر دایگان را بر او حرام گردانیده بودیم پس [خواهرش آمد و] گفت آیا شما را بر خانواده‌ای راهنمایی کنم که برای شما از وی سرپرستی کنند و خیرخواه او باشند.

امام صادق(ع) در حدیث اول می فرماید:

حد واجب شیر دادن ۲۱ ماه است و به هر میزان که از ۲۱ ماه کمتر شود، کمتر از حد لازم شیر داده است، و اگر بخواید دوره شیردهی را کامل و تمام کند پس لازم است ۲ سال تمام شیر بدهد. ایشان در حدیث دیگری می فرمایند: حد ضروری شیر دادن ۲۱ ماه است و آنچه که کمتر از این مدت شیر داده شود ستمی است که بر کودک رفته است (۱۷).

قرار گرفت (۱۴). «عن رسول الله صلى الله عليه وآله انه قال في حديث "و سيد الأشرية اللبن"». (۱۵) «پیامبر خدا صلی الله علیه وآله فرمود: شیر سرور نوشیدنیهاست.» «عن امیرالمؤمنین علیه السلام، أنه قال: اللبن أحد اللحمين.» (۱۶) «امام علی علیه السلام فرمود: شیر یکی از دو گوشت است.» که شیر آخرین غذای پیامبر - صلوات الله علیه و آله و سلم - بود. بر طبق این روایات برای آخرین بار که آن حضرت لب به غذا زد شیر نوشید و پس از آن غذایی نخورد. بدین سان در کودکی چون قدم مبارک در این گیتی نهاد شیر نوشید و چون در آستانه رحلت و پیوستن به رحمت الهی بود نیز شیر نوشید و در واقع شیر آغازین و فرجامین غذای او بود (۱). این مطالعه به منظور بررسی اهمیت شیر مادر از دیدگاه منابع اسلام انجام شده است.

روش کار

این مطالعه با گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه ای از منابع معتبر قرآنی کتاب و سنت، قرآن کریم و سایر منابع فقه جهت جمع آوری روایات و احکام در رابطه با اهمیت شیر مادر و مقایسه آن با دانسته های امروزی انجام شده است.

یافته ها

الف) آیه ۲۳۳ سوره البقره:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تَضَارُّ وَالِدَةُ يَوْلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ يَوْلَدُهُ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوهُمَا أُولَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳)

و مادران فرزندانسان را دو سال کامل شیر دهند، این برای کسی است که بخواید دوران شیرخوارگی را به حد کمال برساند و خوراک و پوشاک آنان در حد عرف بر عهده پدر فرزند است، هیچ کس جز به اندازه توانش مکلف نمی‌شود، هیچ مادری نباید به خاطر فرزندش رنجه شود و نیز نباید پدر به خاطر فرزندش رنجه شود، وارث [و قیم] نیز همین حکم را دارد، و اگر به توافق و مشورت، قصد از شیر گرفتن فرزند را کردند، گناهی بر آنان نیست، و اگر خواستید برای فرزندانان دایه بگیرید، چون به درستی دستمزد آنان را بپردازید، گناهی بر شما نیست، و از خداوند پروا کنید و بدانید که خدا از کار و کردار شما آگاه است.

ب) آیه ۱۵ سوره الاحقاف:

وَصَيَّنَّا الْإِنْسَانَ بِإِلَادِهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۶)

و به انسان سفارش کرده‌ایم که در حق پدر و مادرش نیکی کند [چرا که] مادرش به دشواری او را آبستن بوده و به دشواری او را زاده است، و [دوران] بارگرفتن و از شیر گرفتن او سی‌ماه است، تا آنکه به کمال رشدش برسد و به چهل‌سالگی برسد گوید پروردگارا مرا توفیق ده که نعمتی را که بر من و بر پدر و

شروع تغذیه با شیر مادر در ۶۰ دقیقه اول در تداوم تغذیه انحصاری با شیر مادر موثر است (۲۴). در قرآن کریم نیز به شیردهی تا ۲۴ ماه پس از تولد تأکید شده است (۳۷).

در آیات قرآن به مسئله خویشاوندی رضاعی، پیوستگی و انس مادر شیر ده و طفل شیر خوار نیز اشاره شده است (۸۱۰). آیه ۲۳۳ سوره بقره با «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْمِيَ الرِّضَاعَةَ» آغاز می شود. در این آیه به جای کلمه متعارف ام به معنای مادر از کلمه والدات (جمع والده) استفاده شده است. والده به مادری گفته می شود که کودک را زاییده است در حالی که معنای ام، هم مادر و هم کسی را که برجایگاه مادری نشسته شامل می شود. به عبارت دیگر حق شیردادن متعلق به والده است (۳). با همه اهمیت شیر مادر در آیه ۲۳۳ سوره بقره عبارت «ولا تضار والده بولدها ولا مولود له بولده» ناظر بر مسائل مهم دیگری است که نباید از نظر دور بماند. برخی محققین از همین بخش آیه به عنوان یک مصداق ضرورت فاصله گذاری منطقی میان زایمان ها را مورد توجه قرار داده اند.

به لحاظ اهمیت فوق العاده اهمیت استمرار تغذیه کودک با غذای مناسب هم در آیه ۲۳۳ سوره بقره و هم در آیه ۶ سوره طلاق بر ضرورت مشاوره کارشناسی درمورد چگونگی از شیر گرفتن کودک تأکید شده است (۳۹). بخش پایانی آیه مورد اشاره در سوره بقره با طرح اهمیت مساله تغذیه کودک با شیرمادر هشدار دهنده اوست و برنظارت خدا در این خصوص تأکید خاص دارد (۳).

اگر چه در روایات متعددی این موضوع مورد اشاره اجمالی است، از مفاد ۱۵ سوره احقاف نیز به وضوح می توان مناسب بودن تغذیه شیر خوار نارس با شیر مادر خودش را دریافت (۶). مادرانی که کودکان نارس دنیا می آورند، تا حدود ۲ هفته تا ۲۱ روز آغوز ترشح می کنند، در حالی که مدت ترشح آغوز در کودکان غیر نارس ۴-۵ روز است. این نکته با توجه به عدم کمال سیستم ایمنی نوزاد نارس بسیار جالب و شگفت انگیز و در عین حال مؤید بی مانندی شیر مادر است. از مضمون آیه ۲ سوره حج، هم آغوشی شیرخوار و مادر استنباط می شود (۱۰). امروزه بحث هم اتاقی مادر و کودک یا به اصطلاح Rooming in مورد تأکید است تا کودک را پس از ولادت از مادر جدا ن سازند و در همان اتاق نزدیک مادر قرار دهند. شکل تکامل یافته هم اتاقی هم آغوشی است. تماس هرچه نزدیک تر مادر و شیر خوار، لمس بدن، بوییدن، نگاه کردن و فکر کردن به کودک توسط مادر در افزایش ترشح پرولاکتین و اکسی توسین نقش دارد (۱۴ و ۱۳).

رعایت حقوق فرزندان توسط والدین، بارها مورد تأکید قرار گرفته است. اما در میان عواملی که تأکید بیشتر در مورد حقوق مادر را مطرح می کنند، از شیر دادن مادر به فرزند نام برده شده است. این نکته در بخش آغازین آیه ۱۵ سوره احقاف مطرح گردیده است (۶).

شیر مادر به عنوان نمونه ای آشکار از لطف و عنایت پروردگار نسبت به انسان و جلوه ای از حکمت بالغه الهی در قالب مناجات، ادعیه و رهنمود های بهداشتی، حقوقی، اجتماعی معصومین (ع) مطرح گردیده است (۴). این کلام رسا از حضرت رسول اکرم (ص) که فرمود: «لیس للصبی لبن خیر من لبن امه» یعنی برای کودک هیچ شیری بهتر از شیر مادرش نیست، کاملترین بیان در اهمیت تغذیه کودک با شیر مادر (بخصوص مادر خودش) را در بردارد که می توان بر اساس یافته های علمی روز به تفسیر علمی این کلام مبادرت ورزید (۴). این جمله مبارک امیر المؤمنین که کودک با هیچ شیری تغذیه نمی شود که به اندازه شیر

نوشیدن شیر هیچ زبانی به آدمی نمی رساند و چربیهای نهفته در آن نیز برای آدمی سودمند است. شیر نه تنها هیچ زبانی برای انسان ندارد بلکه فواید متنوع و متعددی در آن است که قرآن کریم به آن با کلمه «منافع» اشاره کرده است: «وَالْأَنْعَامُ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنْفَعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ» (۱۸).

شیر سرشار از مواد گوناگون حیاتی است. در آن مواد معدنی از قبیل سدیم، پتاسیم، کلسیم، منیزیم، روی، مس، آهن، فسفر، کلر، ید و گوگرد موجود است. در شیر گازهای اکسیژن، ازت و اسید کربنیک نیز وجود دارد. در آن مواد قندی به صورت لاکتوز می باشد و دارای ویتامینهای «ب»، «پ»، «آ» و «د» است. شاید به سبب همین ویژگیها و امثال آن است که سلمان فارسی از پیامبر خدا صلی الله علیه وآله چنین نقل می کند: «قال رسول الله صلى الله عليه وآله سيد الأشرية اللبن». (شیر آقای نوشیدنیهاست). در روایتی دیگر از پیامبر خدا صلی الله علیه وآله نقل شده است: «ليس يجزى مكان الطعام والشراب إلا اللبن». (۱۵) «تنها شیر است که می تواند جای آب و غذا را بگیرد (انسان را از تشنگی و گرسنگی نجات دهد).

حضرت امام علی بن موسی الرضا - علیه السلام - از اجداد پاکش نقل می کند که پیامبر خدا - صلوات الله علیه و آله و سلم - هر وقت غذایی می خورد چنین دعا می کرد: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا وَارْزُقْنَا خَيْرًا مِنْهُ». «خدایا! به ما برکت عنایت کن و بهتر از آن را روزی ما فرما». اما هرگاه شیر می نوشید چنین دعا می کرد: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي وَارْزُقْنَا مِنْهُ». «خدایا آن (شیر) را برای ما مبارک گردان و از آن روزی ما فرما». (۱۹). در حدیث دیگری آمده است که آن حضرت هرگاه شیر می نوشید چنین دعا می کرد: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا وَزِدْنَا مِنْهُ». «خدایا! آن را برای ما مبارک کن و بیش از این از آن به ما عنایت کن». و هنگامی که غذای دیگری میل می فرمود، چنین دعا می کرد: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَابْدِلْنَا بِهِ خَيْرًا مِنْهُ». «خدایا این غذا را مبارک گردان و بهتر از آن را نصیب ما فرما». (۱۹). دعا های پیامبر خدا به هنگام نوشیدن شیر در مقایسه با دعای آن حضرت در زمان خوردن دیگر غذاها نشانگر اهمیت شیر و قدر گران آن و برتری آن بر بسیاری از غذاهاست. سرویس بهداشت همگانی ایالات متحده (HP 2010) Healthy people 2010 به منظور افزایش سلامت مادران و کودکان هشت هدف را تا سال ۲۰۱۰، بیان نمود که یکی از این اهداف، افزایش نسبت مادران شیرده به ۷۵ درصد است، مطالعات نشان داده است که ترویج و تشویق برنامه دار شیردهی با پستان، سبب افزایش فراوانی و مدت شیردهی می شود (۲۰).

سازمان بهداشت جهانی WHO در سال ۲۰۰۷م، روزهای ۷-۱ آگوست، را به عنوان هفته شیرمادر نام گذاری کرد و شعار او این بود که شروع تغذیه با شیر مادر در ساعت اول پس از زایمان جان یک میلیون کودک را از مرگ نجات می دهد (۲۱). اوتیت میانی، گاستروانتریت، عفونت های تنفسی، آتوپیک، درماتیت و آسم، چاقی، دیابت تیپ ۱ و ۲ و لوسمی، لنفوم، آنتروکولیت نکرروزان و مرگ ناگهانی در شیر مادر خواران کمتر است (۲۲). مطالعه ای در غنا رابطه قوی تاخیر شروع تغذیه با شیر مادر را با افزایش عوامل مرگ نوزادان تأیید نمود (۲۳).

بحث و نتیجه گیری

آیات فوق علاوه بر نقش تغذیه با شیر مادر از دقایق اول زندگی، به بهداشت و تداوم آن نیز تأکید دارد. مطالعه Zahed Pasha و همکاران نیز نشان داد که

یک پستان تخلیه و سپس از پستان دیگر استفاده شود تا هم شیر با کیفیت مناسبتر در اختیار کودک قرار گیرد و هم تحریک شیر سازی در هر دو پستان صورت گیرد. همان روایت ذکر شده در مورد تغذیه انحصاری کودک با شیر مادر، جای تامل بسیار دارد و از موضوع شگفت انگیز تغییر تدریجی ترکیب شیر مادر در طول دوران شیردهی حکایت می کند. این تغییرات با تغییرات نیاز های غذایی و ایمنولوژیک شیرخوار هماهنگ است و در عین حال که انسان می تواند همین شیر مادر را به مثابه مائه الهی، تابلوی حکمت خداوندی ببیند در همان حال نیز خاضعانه در برابر غنای آموزشهای اسلامی و همه سونگری و هماهنگی آن ها با اسرار خلقت زانو بزند.

از حضرت امام جعفر صادق (ع) نقل شده که آغوش چپ مادر، جایگاه مناسب تر شیرخوار است و تحقیقات نیز، دلیل این ترجیح را توضیح می دهد (۱۷). از آیات و منابع اشاره شده استنباط می شود که با توجه به مساله ترویج تغذیه کودک با شیر مادر، حق شیر دادن در درجه اول با مادر است و متقابلاً کودک نیز در درجه اول حق بهره مندی از شیر مادر خود را خواهد داشت. حق حضانت کودک در دوران شیرخواری با مادر است. مادر می تواند برای شیر دادن طلب هزینه کند. پدر و سرپرست کودک برای بهره مند ساختن کودک از شیر مادر مسئولیت دارند. طول مدت شیر دادن کامل ۲۴ ماه قمری (۲ سال کامل) است. حداقل مدت شیر دادن برای کودکی که دوران ۹ ماه زندگی جنینی را به پایان برده ۲۱ ماه است. به هنگام از شیر گرفتن مشاوره و گفتگو برای چگونگی انجام گرفتن این کار به نحوی که زبانی متوجه کودک و سلامت او نگردد ضروری است. مساله شیر دادن به کودک مساله بسیار مهمی است و لازم است در چنین امر مهمی تقوای خدا پیشه کنند و امر و نهی او را مراعات نمایند. مناسب ترین غذا برای کودک شیر مادر خود اوست حتی اگر نوزاد نارس متولد شده باشد.

یکی از دلایل ضرورت رعایت حقوق مادر، حقی است که مادر به دلیل شیر دادن به کودک دارد. شیر دایه با شرایط ویژه، موجب پیوند خویشاوندی رضاعی میان شیردهنده و نیز همسر شیردهنده و شیرخوار و بستگان آن میگردد. در دوران شیرخواری جایگاه مناسب کودک شیرخوار، آغوش مادر یا کنار اوست. دین مبین اسلام ۱۴۰۰ سال قبل تغذیه با شیر مادر و تداوم آن را توصیه نموده و تاکنون نیز روز آمد می باشد.

مادر خودش مبارک و یا با برکت باشد نیز همانند کلام حضرت رسول اکرم (ص) بیانی کامل، نغز و پر مغز و در عین کوتاهی در بردارنده دنیایی از اطلاعات و همه سونگری است (۴).

جایگاه آغوز در تامین سلامت و بقاء کودک در حساس ترین ایام حیات نوزاد و تاکیدات مکرر روایات بر استفاده از شیر مادر از آغاز ولادت کودک منشاء صدور فتاوی و جوب بهره مند ساختن نوزاد از آغوز شده است. گرچه فقههای معاصر به واجب بودن تغذیه کودک با آغوز همانند برخی اسلاف خود مستقیماً فتوا نمی دهند اما به کار گیری تدابیری راکه تامین کننده سلامت و بقاء کودک است ضروری می دانند.

در روایات اسلامی با استناد به آیه ۱۵ سوره احقاف حداقل زمان شیر دادن به کودک ۲۱ ماه و حد مطلوب و کامل آن با استناد به آیه ۲۳۳ سوره بقره ۲۴ ماه ذکر شده است. دادن غذای تکمیلی را نیز از زمان رویش اولین دندان های شیری پیشین فک تحتانی (۶ ماهگی) توصیه فرموده اند (۳۶).

در چندین روایت بر کفایت شیر مادر در تامین آب و غذای کودک هنگامی که به طور انحصاری مورد استفاده قرار می گیرد (تا سن ۶ ماهگی) تاکید شده است. لذا آنچه که امروزه به عنوان نتیجه تحقیقات علمی روز، در کفایت شیر مادر به هنگام تغذیه انحصاری Exclusive Breast Feeding عنوان می شود، در روایات معصومین علیهم السلام از پیش مطرح بوده است. جابر بن عبد... انصاری از حضرت رسول اکرم (ص) نقل می کند که فرمود: خداوند متعال روزی کودک را در دو پستان مادر قرار داده است. در بخشی آب و در بخش دیگر غذای او را و از هنگام ولادت کودک، به تناسب نیاز هر روز وی، روزی متناسب آن روز او را مقرر فرموده است (۴).

در توصیه حضرت امام صادق (ع) به همسرشان با تاکید به شیر دادن از هر دو پستان در هر بار شیر دادن به تامین آب و غذای کودک اشاره شده است. دانش روز ثابت کرده رقیق بودن شیر که در آغاز هر بار شیر خوردن دریافت می شود برای تامین آب مورد نیاز و رفع حس تشنگی کودک است و به عکس ترکیب شیر پسین که چرب تر، غلیظ تر و متراکم تر است سبب سیر شدن کودک می شود (۱۷). اگر چه فعلاً تاکید خاصی روی شیر دادن از هر دو پستان در هر بار شیر دادن نمی کنند، اما در روایات نقل شده از معصومین علیهم السلام از جمله دو روایتی که در مورد تغذیه انحصاری کودک با شیر مادر مطرح شد، این تاکید وجود دارد که با عنایت به تغییر ترکیب شیر پیشین و پسین بهتر است در هر بار شیر دادن اول

Islam and Breastfeeding

Y. Zahed Pasha (MD)^{1*}, E. Zahed-Pasha (MD)², M. Baleghi (BSc)³

1. Non-Communicable Pediatric Diseases Research Center, Amirkola Children's Hospital, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran
2. Islamic Azad University, Tehran Branch, Tehran, Iran
3. Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran

J Babol Univ Med Sci; 15 (Suppl 1); Winter 2013; pp: 15-20

Received: Sep 19th 2012, Revised: Nov 7th 2012, Accepted: Nov 21st 2012.

ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVE: Breastfeeding is considered as ideal nourishment because it provides more immunity for neonates. As Prophet Mohammad said: there is no milk better than mother's milk for infants. The aim of this study was to assess the importance of breast milk from Islam's point of view.

METHODS: In this study, library method was used to gather information from valid resources such as religious books, tradition, Holy Quran and the other jurisprudence resources for collecting Islamic provisions and stories related to the importance of breast milk and now is updated.

FINDINGS: The Holy Quran has emphasized to start breastfeeding and continue it for 24 months in Surah Al-Baqarah, Verse 233; Surah Al-Ahqaf, Verse 15; Surah Al-Luqman, Verse 14; Surah An-Nisa, Verse 23; Surah At-Talaq, Verse 2; Surah Al-Hajj, Verse 2; Surah Al-Qasas, Verse 7 and Surah Al-Qasas, Verse 12.

CONCLUSION: The results indicate that 1400 years ago, Islam emphasized on breastfeeding as the best source of nutrition.

KEY WORDS: *Breastfeeding, Islam, The Holy Quran.*

*Corresponding Author;

Address: Non-Communicable Pediatric Diseases Research Center, Amirkola Children's Hospital, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran

Tel: +98 111 3242151-5

E-mail: yzpasha@yahoo.com

References

1. Walker A. Breast milk as the gold standard for protective nutrient. *J Pediatr* 2010;156(Suppl 2):S3-7.
2. Castellote C, Casillas R, Ramirez Santana C, et al. Premature delivery influences the immunological composition of colostrum and transitional and mature human milk. *J Nutr* 2011;141(6):1181-7.
3. The Holy Quran. Surah Al-Baqarah, Verse 233.
4. Sheikh Horr-e-Ameli M. Wasail Al-Shia. 1st ed. Beirut: Dar Ehya al-Torath al-Arabi Publications 1992; pp: 7, 9, 15-18, 483.
5. Mullany LC, Katz J, Li YM, et al. Breast-feeding patterns, time to initiation, and mortality risk among newborns in southern Nepal. *J Nutr* 2008;138(3):599-603.
6. The Holy Quran, Surah Al-Ahqaf, Verse 15.
7. The Holy Quran, Surah Al-Luqman, Verse 14.
8. The Holy Quran, Surah An-Nisa, Verse 23.
9. The Holy Quran, Surah At-Talaq, Verse 6.
10. The Holy Quran, Surah Al-Hajj, Verse 2.
11. The Holy Quran, Surah Al-Qasas, Verse 7.
12. The Holy Quran, Surah Al-Qasas, Verse 12.
13. UNICEF. Islamic Republic of Iran. Breastfeeding: A simple way to save young lives. Tehran, August 1st 2006.
14. Chalmers B, Levitt C, Heaman M, et al. Breastfeeding rates and hospital breastfeeding practices in Canada: a national survey of women. *Birth* 2009;36(2):122-32.
15. Mohaddes Noori MH. Mustadrak Al Wasail. Vol 16. Hadith 3. Qom: Al al-Byte Institute 1987; p: 373.
16. Mohaddes Noori MH. Mustadrak Al Wasail. Vol 16. Hadith 6. Qom: Al al-Byte Institute 1987; p: 16
17. Esfahani MM. Breast feeding and foster kinship. 1st ed. Tehran: Iran University of Medical Sciences Publications 1995; p: 98.
18. The Holy Quran, Surah An-Nahl, Verse 5.
19. Kolehini M. Osol Kafi .Translated by Kohkamarehie MB. Qom: Osveh Publications 2001; p: 67: [in Persian].
20. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Breastfeeding trends and updated national health objectives for exclusive breastfeeding united states, birth years 2000-2004. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep* 2007;56(30):760-3.
21. WHO. Global strategy on infant and young child feeding. World Health Organization 2007.
22. Ip S, Chung M, Raman G, et al. Breastfeeding and maternal and infant health outcomes in developed countries. *Evid Rep Technol Assess (Full Rep)* 2007;153:1-186.
23. Edmond KM, Kirkwood BR, Tawiah CA, Owusu Agyei S. Impact of early infant feeding practices on mortality in low birth weight infants from rural Ghana. *J Perinatol* 2008;28(6):438-44.
24. Zahed-Pasha E, Zenoozi F, Baleghi M, Bijani A, Zahed Pasha Y. *J Babol Univ Med Sci* 2012;14(6):17-24. [in Persian]